

# MỤC TỪ VỀ TƯỢNG TRÒN TRONG BÁCH KHOA THU BẢO VẬT QUỐC GIA VIỆT NAM<sup>1</sup>

BÙI THANH PHƯƠNG \*

**Tóm tắt:** Bài viết giới thiệu khái quát về các bảo vật quốc gia tượng tròn ở Việt Nam, xây dựng bảng mục từ về tượng tròn trong *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam*, đưa ra một số lưu ý khi thiết kế cấu trúc nội dung mục từ tượng tròn.

**Từ khóa:** Tượng tròn, *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam*.

**Abstract:** The article introduces an overview of the national treasures of round statues in Vietnam, builds a list of entries about round statues in the *Encyclopedia of National Treasures of Vietnam*, and gives some notes when designing the content structure of the entries about round statues.

**Keywords:** Round statue, *Encyclopedia of National Treasures of Vietnam*.

## 1. Mở đầu

Tượng tròn được xác định là các tác phẩm điêu khắc được trình bày tròn vện ở cả ba chiều không gian và không được gắn vào tường như phù điêu. Người xem có thể đi xung quanh để ngắm tượng từ mọi phía. Tượng có thể là đơn chiếc hoặc là nhóm tượng, bộ tượng. Hiện nay, ở nước ta có 294 hiện vật được công nhận là bảo vật quốc gia (qua 12 đợt công nhận), trong đó có 69 pho tượng tròn. Mỗi bảo vật đều chứa đựng tinh hoa văn hóa dân tộc, phản ánh những nét đặc sắc trong lịch sử, văn hóa Việt Nam. Những

pho tượng này không chỉ phản ánh đặc trưng trong nghệ thuật điêu khắc và còn thể hiện quan điểm thẩm mỹ, thế giới quan, vũ trụ quan và nhân sinh quan của người Việt Nam trong suốt diễn trình lịch sử. Vì thế, một cách tất yếu, *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam* cũng có 69 mục từ về các quốc bảo này.

## 2. Bảng mục từ về tượng tròn trong *Bách khoa thư Bảo vật quốc gia Việt Nam*

Xây dựng cấu trúc vĩ mô (bảng mục từ) là một trong những công việc quan trọng nhất, góp phần quyết định quy mô, nội dung, chất lượng và tính khả thi của một công trình tra cứu.

Công trình *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam* dựa vào các quyết định công nhận của Chính phủ làm căn cứ pháp lý công nhận tính chính thống của bảo vật quốc gia. Thêm vào đó, tất cả các quyết định này đều được ban hành sau quy trình thẩm định hiện vật một cách kỹ lưỡng. Nghĩa là, sự độc đáo và những giá trị của các pho tượng tròn quốc bảo đều đã được hội đồng chuyên môn công nhận.

Bộ tượng tròn (9 tượng) được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 1 theo *Quyết định số 1426/QĐ-TTg ngày 01.10.2012* của Thủ tướng Chính phủ: *Tượng đồng hai người cõng nhau thổi khèn* (Bảo tàng Lịch sử quốc

\* ThS - Viện Nghiên cứu Con người; Email: [phuongbui241285@gmail.com](mailto:phuongbui241285@gmail.com)

gia), *Tượng Phật Đồng Dương* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng nữ thần Devi* (Hương Quế) (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng Thần Vishnu* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng Phật Lợi Mỹ* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng thần Surya* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng Bồ tát Tara* (Bảo tàng Điều khắc Chăm), *Tượng Phật A Di Đà* (chùa Phật Tích); *Tượng Phật nghìn mắt nghìn tay* (chùa Bút Tháp).

Tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 2 (14 tượng) theo *Quyết định số 2599/QĐ-TTg ngày 30.12.2013* của Thủ tướng Chính phủ: *Rồng đá (Xà thần)* (đền thờ Lê Văn Thịnh), *Tượng Phật A Di Đà* (chùa Ngô Xá), *Tượng Quan Âm nghìn mắt nghìn tay* (Bảo tàng Mỹ thuật Việt Nam), *Ba pho tượng Tam thế* (chùa Linh Ứng), *Tượng Hoàng hậu Trịnh Thị Ngọc Trúc* (Bảo tàng Mỹ thuật Việt Nam), *Tượng Avalokitesvara Hoài Nhơn* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng Avalokitesvara Đại Hữu* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng động vật Dốc Chùa* (Bảo tàng tỉnh Bình Dương), *Tượng Phật Bình Hòa* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng Phật Sa Đéc* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng thần Visnu* (Bảo tàng tỉnh Đồng Tháp), *Tượng thần Visnu* (Bảo tàng tỉnh Long An), *Tượng Nữ Thần Durga* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng Avalokitesvara* (Bảo tàng Lịch sử thành phố Hồ Chí Minh).

Tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 3 theo *Quyết định số 53/QĐ-TTg ngày 14.01.2015* của Thủ tướng Chính phủ, gồm 3 tượng, bộ tượng: *Tượng Quan Âm nghìn mắt nghìn tay chùa Đào Xuyên* (chùa Đào Xuyên), *Bộ tượng Di Đà tam tôn chùa Thầy* (chùa Thầy), *Tượng Phật giáo thời Tây Sơn chùa Tây Phương* (chùa Tây Phương).

Các tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 4 theo *Quyết định số 2382/QĐ-TTg ngày 25.12.2015* của Thủ tướng Chính phủ: *Tượng thần Visnu* (Bảo tàng Tổng hợp tỉnh Đồng Tháp), *Tượng nữ thần Laksmi* (Bảo tàng tỉnh Bạc Liêu), *Tượng nữ thần Laksmi* (Bảo tàng tỉnh Đồng Tháp), *Đầu tượng thần Siva* (Bảo tàng tỉnh Quảng Nam), *Tượng Sadashiva* (Bảo tàng tỉnh Bạc Liêu), *Đầu tượng thần Siva* (Bảo tàng tỉnh Bạc Liêu), *Pho tượng Trấn Vũ* (đền Trấn Vũ).

Các tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 5 theo *Quyết định số 2496/QĐ-TTg ngày 22.12.2016* của Thủ tướng Chính phủ, gồm: *Tượng thiền sư Vũ Khắc Minh và thiền sư Vũ Khắc Trùng* (chùa Đậu), *Tượng Trấn Vũ đền Quán Thánh* (đền Quán Thánh).

Tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 6 theo *Quyết định số 2089/QĐ-TTg ngày 25.12.2017* của Thủ tướng Chính phủ, gồm 4 tượng, bộ tượng: *Tượng thần Vishnu Gò Thành* (Bảo tàng tỉnh Tiền Giang), *Cặp tượng chim thần Garuda diệt rắn Tháp Mẫm* (Bảo tàng Tổng hợp Bình Định), *Bộ tượng 10 linh thú chùa Phật Tích* (chùa Phật Tích), *Bộ tượng Phật Tứ pháp vùng Dâu - Luy Lâu* (Chùa Dâu, chùa Phi Tướng).

Các tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 7 theo *Quyết định số 1821/QĐ-TTg ngày 24.12.2018* của Thủ tướng Chính phủ, gồm 7: *Tượng tu sĩ Champa Phú Hưng* (Bảo tàng Tổng hợp Quảng Ngãi), *Tượng Phật Nhơn Thành* (Bảo tàng thành phố Cần Thơ), *Tượng thần Brahma Giồng Xoài* (Bảo tàng tỉnh An Giang), *Tượng thần Vishnu Vũng Liêm* (Bảo tàng tỉnh Vĩnh Long), *Tượng Phật Sơn Thọ - Trà Vinh* (Bảo tàng Lịch sử Thành phố Hồ Chí Minh), *Tượng Uma Dương Lệ* (Bảo tàng tỉnh Quảng Trị), *Tượng Thần Shiva chùa Linh Sơn* (chùa Linh Sơn), *Tượng Phật Quan Âm thiên thủ thiên nhãn* (chùa Mễ Sở).

Các tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 8 theo *Quyết định số 88/QĐ-TTg ngày 15.01.2020* của Thủ tướng Chính phủ, gồm 6 hiện vật: *Tượng Phật gỗ Giồng Xoài* (Bảo tàng tỉnh An Giang), *Tượng Phật đá Khánh Bình* (Bảo tàng tỉnh An Giang), *Tượng sư tử đá chùa Hương Lăng* (chùa Hương Lăng), *Tượng đôi sư tử đá đền - chùa Bà Tấm* (đền - chùa Bà Tấm), *Hai tượng Hộ pháp chùa Nhạn Sơn* (chùa Nhạn Sơn), *Tượng Mẫu Âu Cơ* (Khu di tích Đền Mẫu Âu Cơ).

Các tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 9 theo *Quyết định số 2283/QĐ-TTg ngày 31.12.2020* của Thủ tướng Chính phủ, gồm: *Tượng Ganesha* (Bảo tàng Điêu khắc Chăm), *Tượng Gajasimha* (Bảo tàng Điêu khắc Chăm), *Tượng nam thần* (Bảo tàng tỉnh Bạc Liêu), *Tượng Phật hoàng Trần Nhân Tông* (tháp Huệ Quang, chùa Hoa Yên), *Tượng Thái tổ Mạc Đăng Dung* (chùa Trà Phương), *Bộ tượng Phật tam thế chùa Bút Tháp* (chùa Bút Tháp).

Tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 10 theo *Quyết định số 2198/QĐ-TTg ngày 25.12.2021* của Thủ tướng Chính phủ chỉ có *Tượng thần Vishnu Bình Hòa* hiện lưu giữ tại Bảo tàng tỉnh Đồng Nai.

Các tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 11 theo *Quyết định số 41/QĐ-TTg ngày 30.01.2023* của Thủ tướng Chính phủ, gồm 5 tượng, bộ tượng: *Cặp tượng voi đá thành Đồ Bàn* (Khu di tích thành Hoàng Đế), *Tượng Quan Thế Âm chùa Cung Kiệm* (chùa Cung Kiệm), *Bộ tượng Trúc Lâm tam tổ chùa Phổ Minh* (chùa Phổ Minh), *Tượng An Dương Vương* (Khu di tích Cổ Loa), *Tượng Chân dung Chủ tịch Hồ Chí Minh* (Bảo tàng Lịch sử Quốc gia).

Các tượng tròn được công nhận là bảo vật quốc gia vào đợt 12 theo *Quyết định số 73/QĐ-TTg ngày 18.01.2024* của Phó Thủ tướng Chính phủ Trần Hồng Hà, gồm 4 hiện vật:

*Tượng Shiva Mỹ Sơn CI* (Bảo tàng Điêu khắc Chăm), *Hai tượng sư tử đá thành Đồ Bàn* (Bảo tàng tỉnh Bình Định), *Tượng thờ Vua Pô Klong Garai* (di tích tháp Pô Klong Garai), *Bộ tượng Tam Thế Phật chùa Côn Sơn* (chùa Côn Sơn).

Nhìn từ góc độ lịch sử và không gian văn hóa, có thể phân chia thành: tượng tròn Đại Việt ở Bắc Bộ và Bắc Trung Bộ (nổi bật nhất là các tượng thời Lý (1009-1225), thời Trần (1225-1400), thời Lê sơ (1428-1527), thời Mạc (1527-1592), thời Lê - Trịnh và Tây Sơn (1592-1802); tượng Chăm ở Trung và Nam Trung Bộ (cuối thế kỷ II - thế kỷ XVII); tượng Phù Nam và Chân Lạp ở Nam Bộ (từ thế kỷ I trước Công nguyên đến thế kỷ XVII); tượng nhà mồ của các dân tộc Tây Nguyên; tượng thời chúa - vua Nguyễn ở khu vực Nam Trung Bộ (thế kỷ XVII - cuối thế kỷ XVIII), sau là toàn quốc (kể từ 1802 - 1945); tượng tròn thời hiện đại trên cả nước. Căn cứ vào mục đích sử dụng, có thể phân chia thành: tượng thờ (tượng Phật giáo: Phật A Di Đà, Di Lặc, các Bồ tát, La hán, tổ, ...; Ấn Độ giáo với các tượng thần và linh vật trong các đền tháp Chăm - Phù Nam - Khmer; Nho giáo và Đạo giáo trong các đình - đền - quán - miếu...) và tượng trưng bày - trang trí, tượng phục vụ nghi thức vòng đời (tượng nhà mồ Tây Nguyên)... Theo đặc trưng hình loại có tượng tròn cung đình và tượng dân gian; theo chất liệu điêu khắc có tượng gỗ, tượng đồng, tượng đá.

### **3. Cấu trúc mục từ về tượng tròn trong Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam**

Mục từ về tượng tròn là một bộ phận cấu thành nên *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam*. Do đó, để đảm bảo sự nhất quán trong toàn bộ công trình, cũng như các mục từ thuộc chủ đề khác, mục từ tượng tròn phải tuân thủ nguyên tắc, thể lệ chung của công trình, trong đó có quy định về cấu trúc nội dung mục từ (cấu trúc vi mô).

Về cơ bản, mỗi mục từ tượng tròn sẽ có cấu trúc gồm ba phần: đầu mục từ (là tên gọi chính thức của bảo vật theo các Quyết định của Thủ tướng Chính phủ), phần nội dung mục từ (giới thiệu các tri thức cơ bản và chuyên sâu về bảo vật), tài liệu tham khảo. Cụ thể, mỗi mục từ trong công trình sẽ gồm các thông tin: đầu mục từ (tên bảo vật quốc gia); nơi lưu giữ; niên đại; nguồn gốc, xuất xứ; thời gian và quyết định công nhận; hình ảnh minh họa; hiện trạng; miêu tả bảo vật (chất liệu, kích thước, số lượng...); giá trị của bảo vật; tài liệu tham khảo.

Cấu trúc và trình tự nội dung nói trên, về cơ bản, được các tác giả đảm bảo trong tất cả các mục từ của công trình. Tuy nhiên, đối với mục từ tượng tròn, cần chú trọng một số nội dung sau:

*Đầu mục từ:* nhiệm vụ của đầu mục từ là chỉ rõ sự vật, hiện tượng chính được nói đến trong phần nội dung (văn bài). Về cơ bản, đầu mục từ của các mục tượng tròn trong *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam* sẽ được đặt theo tên gọi trong quyết định công nhận của Thủ tướng Chính phủ. Tuy nhiên, cách thức định danh bảo vật trong các quyết định này lại chưa có sự nhất quán. Theo các văn bản của Chính phủ, tượng tròn được định danh theo hai cách chủ yếu: theo đặc điểm chất liệu, số lượng và hình thức tượng (*Tượng Phật nghìn mắt nghìn tay*, *Tượng đồng hai người cồng nhau thổi khèn*, *Rồng đá*,...) và định danh theo nơi phát hiện - xuất xứ của bảo vật (*Tượng Phật Lợi Mỹ*, *Tượng Phật Đồng Dương*, *Tượng Phật Bình Hòa*,...). Tuy nhiên, có rất nhiều tượng tròn chỉ được gọi tên theo thần danh/Phật danh mà không có các thông tin khác để phân biệt như: *Tượng nữ thần Laksmi* (1 pho ở Bảo tàng Tổng hợp Đồng Tháp, 1 pho ở Bảo tàng Bạc Liêu), *Tượng thần Visnu* (3 pho ở các bảo tàng Đồng Tháp, Long An)... Do đó, để phân biệt các bảo vật khác nhau, đầu mục từ sẽ bổ sung

tên các thông tin khác (chủ yếu là thông tin nơi phát hiện, lưu giữ, thờ tự), ví dụ: mục từ về pho tượng Quan Âm nghìn mắt nghìn tay đang được lưu giữ tại Bảo tàng Mỹ thuật Việt Nam (tên gọi theo *Quyết định số 2599/QĐ-TTg* ngày 30.12.2013 là *Tượng Quan Âm nghìn mắt nghìn tay*) sẽ có đầu mục từ là *Tượng Quan Âm nghìn mắt nghìn tay chùa Hội Hạ* để phân biệt với tượng Quan Âm nghìn mắt nghìn tay chùa Bút Tháp, Đào Xuyên...; mục từ về tượng A Di Đà (ở Nam Định và Bắc Ninh), quyết định công nhận đều gọi là *Tượng Phật A Di Đà*, công trình sẽ phân biệt bằng hai tên gọi là *tượng Phật A Di Đà chùa Ngô Xá* và *Tượng Phật A Di Đà chùa Phật Tích*...

*Hình ảnh:* đối với *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam*, bên cạnh công cụ ngôn ngữ, kênh hình là một bộ phận quan trọng cấu thành nên phức hợp thông tin đa dạng của mỗi mục từ. Các công cụ trực quan này có tác dụng minh họa, bổ sung cho kênh chữ (chủ yếu là phần mô tả hiện vật). Những nghiên cứu khoa học hiện đại đã cho thấy tác động của hình ảnh đối với việc học và tiếp thu kiến thức. Hình ảnh ảnh hưởng tích cực đến khả năng hiểu và tăng sự chú ý vào tài liệu văn bản, có thể khắc phục một số nhược điểm của công cụ ngôn ngữ... Vì thế, các soạn giả của *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam* đã có sự chú trọng, đầu tư nghiêm túc về mặt hình ảnh. Ngoài kỹ thuật nghiệp vụ để tạo nên hiệu quả thẩm mỹ, hình ảnh được sử dụng trong công trình là những tác phẩm độc quyền của nhóm tác giả hoặc các hình ảnh từ những tác giả, trang, chuyên trang uy tín được sử dụng - đồng ý sử dụng một cách hợp pháp...

Về xuất xứ, không gian lưu giữ tượng tròn: công trình *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam* được xác định là một bách khoa thư chuyên ngành văn hóa với hàm lượng kiến thức chuyên môn rộng và sâu. Trong bảng mục từ của công trình, có thể nhận thấy

các tượng tròn được giới thiệu chủ yếu là tượng thờ - liên quan đến các hoạt động tín ngưỡng, tôn giáo (14 pho tượng, bộ tượng Phật giáo; 16 pho tượng Hindu giáo...). Đây đều là những di sản vật chất, minh chứng rõ ràng nhất cho những đặc trưng nghệ thuật điêu khắc Việt Nam, đồng thời, những tác phẩm này cũng là sản phẩm của nghệ thuật Phật giáo, Hindu giáo,... nên hàm chứa trong mình rất nhiều thông điệp tinh thần. Vì thế, bên cạnh việc tuân thủ mô hình cấu trúc chung của các mục từ trong *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam*, phân biệt và sử dụng đúng các thuật ngữ chuyên ngành (Hindu giáo, Ấn Độ giáo, đạo Bà La Môn...), các tác giả luôn chú trọng phân tích bối cảnh ra đời, nguồn gốc xuất xứ và cơ sở thờ tự các pho tượng, từ đó mới có thể thấy được mối liên hệ của bảo vật với không gian văn hóa; dễ dàng bóc tách những đặc điểm (loại hình, chất liệu, đặc trưng nghệ thuật, niên đại, thông điệp tinh thần...) của tượng.

#### 4. Kết luận

Bách khoa thư là công cụ hữu ích để lưu giữ, phổ biến và thúc đẩy sự phát triển của văn hóa đại chúng; phát huy các giá trị của di sản văn hóa dân tộc. *Bách khoa thư bảo vật quốc gia Việt Nam*, sau khi được hoàn thành, sẽ là một “bảo tàng thu nhỏ” với chức năng “trưng bày” các bảo vật quốc gia. Trong bảo tàng ấy, độc giả có thể tìm thấy bộ sưu tập tượng tròn - những tác phẩm nghệ thuật độc

đáo, phản ánh quan niệm thẩm mỹ và hàm chứa trong mình nhiều thông điệp tinh thần của người Việt. Hy vọng, sau quá trình biên soạn nghiêm túc và công phu, các thông tin cung cấp trong những mục từ này có thể đáp ứng phần nào nhu cầu tìm hiểu, mở mang tri thức của độc giả; góp phần khơi dậy lòng tự hào và ý thức bảo tồn di sản văn hóa dân tộc của người Việt Nam trong quá trình giao lưu và hội nhập quốc tế hiện nay.

#### CHÚ THÍCH

<sup>1</sup> Đề tài cấp Bộ do TS. Trần Thị Hương và TS. Nguyễn Như Trang làm Chủ nhiệm, Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam là Tổ chức chủ trì, thực hiện năm 2023 - 2024.

#### TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Nguyễn Huy Bình - Nguyễn Văn Lợi - Hoàng Thị Nhung - Tạ Văn Thông, *Nghiên cứu từ điển và bách khoa thư*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, 2020.
- [2] Lê Thị Liên, *Nghệ thuật Phật giáo và Hindu giáo ở đồng bằng sông Cửu Long trước thế kỷ X*, Nxb. Thế giới, Hà Nội, 2006.
- [3] Tạ Văn Thông, “Bách khoa thư văn hóa cổ truyền các dân tộc Việt Nam”, *Từ điển học và Bách khoa thư*, số 4, 2015.
- [4] Nguyễn Thị Song Thương, *Đời sống văn hóa của cư dân Óc Eo ở Tây Nam Bộ (qua tư liệu khảo cổ học)*, Luận án Tiến sĩ Văn hóa học, tài liệu lưu trữ tại Thư viện quốc gia.
- [5] Malleret, L., *Catalogue Général des collections, Tome 1: Arts de la famille Indienne*, Imprimerie D'Extrême-Orient, Ha Noi, 1937.